

müellifler eserlerinde zikir toplantılarını daha çok zikir meclisi şeklinde ifade etmişlerdir.

Yaygın olmamakla birlikte zikir halkası tabirinin ilk sûfler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Kaynaklarda Şiblî'nin Medine'de mescidde bir halka kurduğu kaydedilir. Bünân b. Hammâl de halka kurup oturan bir grup çocuk gördüğünü, içlerinden birinin onlara tasavvufî nasihatlerde bulunduğunu anlatır. Ebû Amr b. Nuceyd, Mekke'de Ebû Amr ez-Zeccâcî başkanlığında bir halka oluşturulduğunu, Ebû Bekir el-Kettânî ve Ebû'l-Hüseyn el-Müzeyyin gibi büyük sûflerin bu halkaya katıldığını belirtir. Abdullah el-Ensârî'ye şeyhi sefere çıkmamasını, halka kurup oturmasını tavsiye etmişti (Lâmîf, s. 209, 230, 267, 375). Câmî, bazı sûflerin rüyalarında sohbet toplantılarının ve zikir meclislerinin halka şeklinde düzenlendiğini gördüklerini söyler (a.g.e., s. 259, 406). Bu örnekler ilk sûflerin zikir, vaaz ve sohbet meclislerinde halka şeklinde oturduklarını göstermektedir.

Bir sûfî semâ meclisinde vecde gelip ayağa kalktığı zaman halka şeklinde dönmeye (devretmeye) başlar, ona katılan derişler de dönerken halkalar oluştururlar. Bu sebeple semâ meclisine "deveran" adı da verilir. Şeyhin etrafında halka olup dönen dervişler kutub çevresinde dönen âleme benzetilir. Zikir halkalarının etrafında meleklerin halka oluşturup zikredeneri kuşattıkları kabul edilir. Bütün bunlar sûflerin zikir halkalarına büyük önem vermelerine, bu halkaları feyiz ve irfan kaynağı saymalarına sebep olmuştur.

Tarikat mensuplarının tekkelerde, zâviyelerde, mescidlerde, bazan evlerde, özellikle ihya ve niyaz geceleri teşkil ettikleri zikir halkalarına "halka-i dervîşân, halka-i tevhiid, halka-i irâdet" gibi isimler verilmiştir. Bu halkalarda zikir, murakabe ve semâ yapılır, ilâhiler okunur, sohbet edilir. Bir şeyhin halka-i irâdetine dahil olmak ona intisap etmek ve müridleri arasına girmek anlamına gelir. Nakşibendîyye'de, sohbeta katılan müridlerin şeyhin çevresinde halka teşkil etmesi özellikle tavsiye edilir (Muhammed b. Abdullah el-Hânî, s. 32). Tarikat silsileleri de birbirine bağlı halkalardan oluşan bir metinle tesbit edilir.

Ulemânın gösterdiği tepkiden çekinen tarikat mensupları camilerde zikir halkaları oluşturmaktan kaçınmışlar, bu iş için tekke ve zâviyeleri, bazan da mescidleri tercih etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "hık" md.; Ca'fer Sec-câdî, *Ferheng*, Tahran 1370 hş., s. 329; *Müsned*, III, 150; Buhârî, "İlim", 8, "Şalât", 84; Müslim, "Nikâh", 94, "Şalât", 119; İbn Mâce, "Mu'kaddime", 17; Ebû Bekir el-Mâlikî, *Riyâ-zü'n-nüfûs* (nşr. Beşir el-Bekkûş - M. el-Arûsî el-Matvî), Kahire 1401-1403/1981-83, I, 32, 496; Ahmed-i Câmî, *Ünsü't-tâ'ibîn* (nşr. Ali Fâzıl), Tahran 1368 hş., s. 103, 229, 513; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şûfinâme* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1347 hş., s. 77; Sübkâ, *Tabakât*, VI, 198, 209; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 209, 230, 259, 267, 375, 406, 484; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, İstanbul 1989, s. 32; Seyyid Sâdik-ı Gûherin, *Şerh-i İştî-lâhât-ı Taşavvuf*, Tahran 1367 hş., IV, 283; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 159; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), III, 39-42; M. Berekât el-Beylî, *ez-Zühhdâ ve'l-mutaşavvife*, Kahire 1993, s. 64; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XI, 777.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HALKA

(الحلقة)

Kuzey Afrika'da İbâzîler'in
dinî ve idarî işlerini yürüten meclis.

İbâziyye mezhebi Kuzey Afrika'ya II. (VIII.) yüzyıl başlarında gelmiş ve kısa sürede önemli bir gelişme kaydetmiştir. Fakat mezhep mensupları 283 (896) yılında Ağlebîler'le, 296'da (908) İsmâilîler'le yaptıkları savaşlarda mağlûp oluncu imâmehî kuracak güce ulaşamadıkları için "zuhur devresi" adını verdikleri dönemden "kitman (gizlilik) devresi" denilen döneme geçmişlerdi. IV. (X.) yüzyılda bir ihtilâl ile imâmehî kurmak isteyen, ancak başarılı olamayan mezhep ileri gelenleri İbâzîliğin tehlikeye düşmesinden endişe ederek zuhur devrindeki imâmehî müessesesinin yerine kaim olacak bir meclis kurma gereğini duydular. "Azzâbî" denilen sâlih ve âlim kişilerden oluşan bu meclisin üyeleri, aralarına şeytanın girmesine fırsat vermemek için boşluk bırakmadan halka şeklinde oturduklarından kurdukları meclise "halka" adı verilmiştir.

Mağrib İbâzîleri arasında halka kelimesini ilk defa Ebû Zekeriyâ *Kitâbü's-Sîre*'sinde, IV. (X.) yüzyıl İbâzî şeyhleri Ebû'l-Kâsım Yezîd b. Mahled ve Ebû Hazer Yağlâ b. Zeltâf hakkında bilgi verenken kullanmıştır. Ebû Zekeriyâ'ya göre bu iki âlimin kurduğu halkaya Vehbî İbâzîler de devam etmiştir. Çok zengin olan Ebû'l-Kâsım Yezîd halkaya katılanların ihtiyaçlarını karşılamış, fakat öğrenimlerine engel olacağı gerekçesiyle evlenme-

lerini yasaklamış, bir öğrencinin evlendiğini duymaktansa ölüm haberini almayı tercih edeceğini söylemiştir (*Kitâbü's-Sîre*, s. 194). Bir başka İbâziyye fırkası olan Nükkâriyye'nin lideri Ebû Yezîd en-Nükkârî'nin Ebû'l-Ammâr Abdülhamîd el-A'mâ ile birlikte seçkin ve nüfuzlu kimselerden oluşan on iki kişilik bir heyet kurduğu bilinmektedir. Ebû'l-Kâsım Yezîd b. Mahled ve Ebû Hazer Yağlâ b. Zeltâf'ın, muhalifleri olan Nükkârîler'in on iki kişilik halkasından etkilenmeleri de mümkündür. Ebû Hazer'in öğrencilerinden Ebû Muhammed Vîslân b. Ya'kûb da memleketi olan Cerbe'de bir halkanın liderliğini yürütmüştü.

İbâzî kaynaklarına göre dinî ve içtimâî mânadaki halkayı ilk kuran ve esaslarını tesbit eden Ebû Abdullah Muhammed b. Bekir'dir. IV. (X.) yüzyılın son çeyreğinde doğan Ebû Abdullah, Bilâdülcerîd'de Ebû Nûh Saîd b. Zengîl ve Ebû Zekeriyâ b. Ebû Misver'den öğrenim görmüş, Ebû Nûh'un ölümünün ardından bilgisini arttırmak için Kayrevan'a gitmiş, daha sonra Bilâdülcerîd'e dönerek Takyûs'ta yerleşmişti. Ebû Abdullah, Cerbe'den gelen genç İbâzîler'in isteği üzerine 409 (1018-19) yılında bir halka kurarak teşkilâtlandırmış, halkayı oluşturan üyelere azzâbî, halkanın başındaki kişiye şeyh adı verilmiştir. Şeyh azzâbîlerin içtimâî, idarî ve eğitimle ilgili işlerinden, mallarının muhafazası ve itibarlarının korunmasından sorumlu tutulmuştur. Cemaate yiyecek içecek temin etmek, öğrencilerin eğitimine nezaret eden ve "urefâ" denilen görevlileri tayin etmek de şeyhin vazifeleri arasındadır. Ebû Abdullah'ın oluşturduğu halkanın üyeleri görevlerini yaptıktan sonra vakitlerini ibadete, sâlih amelere, özellikle Kur'an okumaya ve tefsiriyle ayırdırlardı. Geniş ve beyaz elbise giyerler, saçlarını kesinlikle uzatmazlar, başlarına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ tarafa sarkıttırlardı. Halkaya üye olmak isteyen bir kimsenin ilim öğrenmeye kararlı, dünya işlerinden uzak, hâfız, âbid, sâlih ve malını Allah yolunda harcayabilecek vasıflara sahip olması gerekiyordu.

Ebû Abdullah, daha sonra öğrencileriyle İbâziyye'nin yaygın olduğu yerleri dolaşarak muhtelif halkaların kurulmasını sağladı. Bundan dolayı bazı İbâzî müellifleri Ebû Abdullah Muhammed'i ve öğrencilerini Hz. İsa ve havârilerine benzetmişlerdir. Ebû Abdullah'ın son yıllarını geçirdiği Vercelân'da (Vargla) 440'ta (1048-49) ölümünden sonra öğrencile-

rinden Ebû'l-Hattâb Abdüsselâm Mansûr hocasının başlattığı halkayı devam ettirdi. VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısında yaşayan İbâzî âlimi Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ma'lâ, bu organizasyonu geliştirerek Vâdîrîg'de Tıgurt Camii'ndeki halkayı kurdu. Ebû Zeyd'den sonra halka kaidelerinin geliştirilmesi ve son şeklini almasında önemli hizmetler ifa eden Ebû Ammâr Abdülkâfî'nin halka kuralları konusunda yazdığı *Sîretü Ebî 'Ammâr 'Abdilkâfî* adlı risâlesi Mizâb İbâzî âlimleri arasında meşhur olup günümüze intikal etmiştir. Bu kurallara göre halka mensubu olan kimse (azzâbî) ailesiyle ilgisini kesmeli, geceleri dağ başlarında ibadet ve dua ile meşgul olmalı, sadece yünlü elbise giymeli, hâfız olmalı ve halka tarafından verilen görevi tereddütsüz kabul edip yerine getirmelidir. Ayrıca ilim öğrenmeli, zayıfın haklarını gözetmeli, bulunduğu beldenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Halkanın şeyhi de zeki, kibâr ve mutedil bir kimse olmalıdır. Halka üç kategoriye ayrılmıştır. İlkini sadece şeyh temsil eder. İkinci kategoriye teşkil eden dört seçkin üye şeyhle birlikte halkanın işlerini yürüten özel bir meclis oluşturur. Bu üyelerden birinin ölümü halinde bir başka azzâbî onun yerine görevlendirilir. Halka üyeleri içinden bir müezzin, okulda çocuklara Kur'an okutmakla görevli üç hoca, cenazeleri yıkamak için beş görevli ve camide cemaate namaz kıldırarak bir imam tayin edilir. Halka üyelerinden ikisi mescide ait mal ve gelirleri düzenleme görevini yürütürken bir üye de azzâbîlerin ve öğrencilerin yiyeceğinin dağıtımından, bir başka üye de caminin temizliğinden sorumludur. Bütün halka mensupları üçüncü kategoriye temsil eder.

Halka, daha sonraki dönemlerde Vehbî İbâzîyle ile bütünleşerek onun ayrılmaz bir kurumu olmuş, Vâdîrîg gibi bazı bölgelerde halka yerine "azzâbe" kelimesi kullanılmıştır.

Cerbe adasında V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında bir şeyhin başkanlığında sadece ilim öğrenen halkaların bulunduğu görülmektedir. Bu müesseses Cerbe'nin İspanyollar tarafından işgaline kadar (1511) devam etmiştir. Cerbe'de halka meclislerinin en önemli şeyhi bir Vehbî İbâzî olan fakih Ebû'n-Necât Yunus b. Saîd idi. Bu devrede Trablus'un kuzeyindeki Cebelinfuse'de de Cerbe ile irtibat halinde bulunan Vehbî İbâzî halkaları bulunmaktaydı.

1882 yılında Fransa'nın Mizâb bölgesini ilhakından sonra da azzâbe şeyhleri

Mizâb şehirlerinde ahlâkî otorite olma özelliğini devam ettirmişlerdir. Bugün halkanın bölgedeki gücü Mizâb'ın bazı şehirlerindeki talebelere ve camiye münhasır kalmıştır. Mizâb İbâzî toplumunun kontrolünü elinde bulunduran halka şeyhi bölgede en büyük dinî ve ahlâkî otorite olarak kabul edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hık" md.; Cafer Secâdi, *Ferheng*, Tahran 1983, s. 329; Serrâc, *el-Lûma'*, s. 238, 267; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ebû Bekir, *Kitâbü's-Sire ve ahbâri'l-e'imme* (nşr. Abdurrahman Eyyûb), Tunus 1405/1985, s. 194; Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib* (nşr. İbrâhim Tallây), Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), I, 3, 14, 17, 95-102, 145, 160, 167-169; Şemâhî, *Kitâbü's-Siyer*, Kahire 1301, s. 384-390; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fi mevki'it-târîh*, Beyrut 1385/1966, s. 421-426; a.mlf., *el-İbâziyye fi'l-Cezâ'ir*, Kahire 1399/1979, s. 176-192, 313-316, 546-551; Ferhâd Câbirî, *Nizâmü'l-'azzâbe 'inde'l-İbâziyyeti'l-Vehbiyye fi Cerbe*, Tunus 1975; Sâlih Bâciyye, *el-İbâziyye bi'l-Cerid*, Tunus 1976, s. 185; Seyyid Sâdık-ı Güherîn, *Şerh-i İştîlâhât-i Taşavvuf*, Tahran 1988, IV, 243; Muhsin Kiyânî, *Târîh-i Hânkâh der İrân*, Tahran 1369, s. 440, 453; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), III, 39-42; Sabri Hizmetli, "İbâdilikte Azzâbe", *AÜİFD*, XXIX (1987), s. 285-301; T. Lewicki, "Halqa", *EL* (İng.), III, 95-99; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XI, 777.

MUSTAFA ÖZ

HALKA (الحلقة)

Eyyübîler ve Memlûkler zamanında askeri bir sınıf.

Halka tabirinin ilk olarak ne zaman kullanıldığı, bu adı taşıyan birliklerin kuruluş tarihi ve ismin menşei hakkında bilgi yoktur. Ancak Selâhaddin-i Eyyûbî'nin (1171-1193) ordusundaki bazı birliklerin "el-halkatü'l-hâs" adını taşıdıkları bilinmekte ve bunların adından, sultanın şahsına bağlı ve seferler dışında da ondan ayrılmayan özel birlikler oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Esîr, sultanın sefer mevsimi geçince ordusunun diğer birimlerine mensup askerlerine ilkbaharda dönmek üzere memleketlerine gitme izni verdiğini ve kendisinin "has halkası" ile birlikte Akkâ Kalesi'nde kaldığını bildirmektedir (*el-Kâmil*, XI, 557). İsmi menşeiyle ilgili olarak başlıca iki görüş ileri sürülmüştür. Quatremère ve D. Ayalon, özel muhafızların sultanın etrafında bir halka oluşturulmasından, A. N. Poliak ise Türk ordularının savaş alanında düşmanı halka (daire) içine almasından dolayı verildiğini söylemektedirler.

Eyyübîler'in askerî teşkilâtında önemli bir yere sahip olan el-halkatü'l-hâs, en parlak dönemini Selâhaddin-i Eyyûbî zamanında yaşamıştır. "Halkatü's-sultân" (el-halkatü's-sultâniyye) adıyla da bilinen bu birlikler ordunun imtiyazlı bir bölümünü oluşturuyordu; ancak bunların Selâhaddin'in halefleri zamanındaki durumları hakkında yeterli bilgi yoktur. Halka Memlûkler'in ilk dönemlerinde de güç ve itibarını korumuş, nizamî ordunun diğer iki sınıfını teşkil eden el-memâlikü's-sultâniyye ve memâlikü'l-ümerâ yanında önemli bir unsur olmaya devam etmiştir. Bu safhada adı, sonraki dönemlerde pek rastlanmayan bir şekilde daha çok "mansûre" sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Hatta bu birliklerin kumandanları olan mukaddemü'l-halkalar emîrler, diğer devlet adamları ve kadırla birlikte veliaht tayini gibi önemli merasimlere katılmışlardır. Meselâ I. Baybars'ın 667 (1268) yılında oğlu Saîd'i veliaht tayin edişinde onlar da hazır bulunmuştu. Yine mukaddemü'l-halkalar "hâssekiyye"ye ayrılan elçilik görevinde de istihdam ediliyor, bir imtiyaz olmak üzere yenleri tırâzlı elbise giyiyor ve mahmuzlarına da altın kakma yaptırabiliyorlardı.

Memlûkler zamanında nizamî ordu üç sınıf askerden meydana geliyordu. Bunların birincisi, statü ve eğitim bakımından en önemlileri olan ve el-memâlikü's-sultâniyye denilen sultanın kapıkulu birlikleriydi. Memâlikü'l-ümerâ adındaki ikinci grubu ise eyalet ve vilâyetlerde görev yapan nâib ve valilerin kapıkulu birlikleri teşkil ediyordu. Bu iki sınıf görev ve mahiyet itibarıyla birbirine benziyordu; ancak birinci grupta kumanda doğrudan sultana, ikinci grupta ise emîrlere bağlı idi. Bunlardan farklı bir durumda olan üçüncü grup birlikler ise "ecnâdü'l-halka", "ricâlü'l-halka" veya sadece "ecnâd" denilen iktâ sahibi askerlerden oluşuyordu. Memlûkler döneminde bu nizamî kuvvetlerden başka savaş zamanlarında Suriye'deki bedevî Arap kabilelerinden, özellikle Halep civarındaki Türkmenler'den ve el-Cezîre'deki Kürtler'den yardımcı kuvvet niteliğinde asker toplanır, bu kabilelerin beylerine iktâ verilir ve savaş sırasında askerleriyle birlikte orduya katılmaları sağlanırdı.

İktâ sahibi hür askerlerin teşkil ettiği halka birliklerine çeşitli kesimlerden asker alınıyordu. Memlûkler'in ilk sultanlarından Baybars, Musul veya diğer merkezlerden kendisine gelen emîrleri "el-halkatü'l-mansûre"de görevlendirmiş ve